

ROLAND PREJS OFMCap.
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID 0000-0002-4412-3315

Z DZIEJÓW KLASZTORU FRANCISZKANÓW W KALISZU 1864-1902. STAN PERSONALNY

Graniczne daty niniejszego artykułu nie są przypadkowe. W 1864 r. władze carskie przeprowadziły kasatę klasztorów w Królestwie Polskim. Konieczność wymagała jednak, aby pewną, choć niewielką ilość klasztorów zachować od kasaty i przeznaczyć je jako domy zbiorcze dla zakonników z klasztorów skasowanych. Rzeczywiście, ukaz kasacyjny ustanowił niektóre klasztory jako tzw. klasztory etatowe, które miały prawo istnienia, ale prawo przyjmowania nowicjuszków było obwarowane tyłoma restrykcjami, że w praktyce pozostawało na papierze¹. Klasztor franciszkanów w Kaliszu został wyznaczony na klasztor etatowy dla zakonu franciszkanów (Braci Mniejszych Konwentalnych). Podlegając wielorakim ograniczeniom ze strony władz carskich, dotrwał do 1902 r., kiedy to wskutek niemal całkowitego wyludnienia został zamknięty.

W artykule niniejszym skupimy się tylko na jednym przejawie życia zakonnego w tak szczególnych warunkach, mianowicie na ewolucji stanu personalnego. Ujęcie wszystkich aspektów przekraczałoby znacznie ramy artykułu – wymagałoby napisania osobnej monografii, przynajmniej jednak, że interesującej w treści. Publikacja taka dotychczas nie powstała, a przynajmniej nie znajdujemy jej wśród prac opublikowanych drukiem, stąd jej napisanie pozostaje postulatem badawczym. Artykuł niniejszy może być ku temu przyczynkiem².

¹ Kasata klasztorów w Królestwie Polskim przeprowadzona w 1864 r. ma dość obfitą literaturę. Przywołajmy w tym miejscu cenniejsze opracowania: W. Wójcik, *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1971, t. 23, s. 343-360; A. Petrani, *Kasata domów zakonnych w Warszawie w 1864 roku w świetle źródeł rosyjskich*, „Prawo Kanoniczne” 1972, t. 15, nr 1-2 s. 267-275; S. Gajewski, *Kasata klasztorów w diecezji lubelskiej w roku 1864*, „Roczniki Humanistyczne” 1973, t. 21, z. 2, s. 351-390; M. M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 1983, t. 11, s. 257-272; E. Orzechowska, *Własność poklasztorowa w diecezji sandomierskiej po ukazie z 8 XI 1864 r.*, „Roczniki Humanistyczne” 1983, t. 31, z. 2 s. 187-212; P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984; tenże, *Zakony franciszkańskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 3, *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów 1996, s. 11-56; E. Orzechowska, *Z działalności patriotycznej bernardyńców w Radomiu w dobie powstania styczniowego (1861-1864)*, tamże, s. 149-161; M. Budziarek, *Realizacja ukazu cesarskiego z 8 XI 1864 wobec klasztoru kapucynów w Lublinie*, tamże, s. 163-176.

² Sytuację franciszkanów po kasacie 1864 r. poruszyłem częściowo w artykułach: *Pułapki historiografii: z dziejów franciszkanów w Królestwie Polskim po kasacie w 1864 r.*, „W Nurcie Franciszkańskim” 1998, t. 7, s. 291-296 i *Franciszkanie Prowincji Polskiej po kasacie 1864 r.*, „W Nurcie Franciszkańskim” 2000, t. 9, s. 187-226.

Ukaz carski z 8 listopada 1864 (27 października 1864 starego stylu), a wykonany nocą z 27 na 28 listopada 1864, wyznaczył franciszkanom klasztor w Kaliszu jako etatowy oraz klasztor w Warszawie jako nieetatowy³. Pozostałe klasztory zostały skasowane, ale przy kościołach poklasztornych władze carskie pozostawiły po jednym, wyjątkowo po dwóch zakonników, którzy mieli zapewnić ciągłość sprawowania nabożeństw, dopóki władza kościelna nie znajdzie kapłanów diecezjalnych, którzy mogliby pełnić funkcję zarządców kościołów poklasztornych⁴. Pozostali zakonnicy zostali zwiezieni do Kalisza, ale zarazem ukaz kasacyjny pozwalał na wyjazd za granicę tym zakonnikom, którzy wyrazili takie życzenie. Ponadto zakonnicy, którzy nie mieli złożonych ślubów wieczystych (klerycy, nowicjusze) mieli prawo swobodnie powrócić do życia świeckiego. W wypadku franciszkanów, którzy w Królestwie Polskim zorganizowani byli w jedną prowincję – prowincję polską, kasacie uległy klasztory w Bełchatowie (diec. kujawsko-kaliska), Dobrzyniu (diec. plocka), Górecku Kościelnym (diec. lubelska), Łagiewnikach (archidiec. warszawska), Nieszawie (diec. kujawsko-kaliska), Nowym Korczynie (diec. krakowsko-kielecka), Puszczy Solskiej (diec. lubelska), Pyzdrach (diec. kujawsko-kaliska), Radomsku (diec. kujawsko-kaliska), Radziejowie (diec. kujawsko-kaliska), Smardzewicach (diec. sandomierska), Stawiskach (diec. sejneńska), Stężycy (diec. podlaska), Warce (archidiec. warszawska) i Zawichoście (diec. sandomierska)⁵. Formalnie do prowincji przynależał klasztor w Krakowie, ale jego jako położonego poza granicami Królestwa Polskiego, kasata nie dosięgła.

Do momentu kasaty wymienione klasztory nie były zbyt licznie obsadzone: według obliczeń Ewy Jabłońskiej-Deptuły i Janiny Gawrysiakowej w Warszawie (najlicniejsza wspólnota) przebywało 9 kapłanów, 15 kleryków i 2 braci zakonnych, w Łagiewnikach – 8 kapłanów i 3 braci zakonnych, w Kaliszu – 6 kapłanów i 6 kleryków, a w pozostałych klasztorach bywało zazwyczaj 4-5 kapłanów i 1 brat zakonny, a niekiedy nawet brata zakonnego nie było⁶. Oczywiście liczba zakonników w poszczególnych klasztorach była zmienna w poszczególnych latach, a wpływały na nią zgony i przenosiny, niemniej możemy przyjąć, że w porównaniu z innymi zakonami klasztory franciszkanów przed 1864 r. nie były ludne.

W przededniu kasaty do klasztoru w Kaliszu należeli: gwardian Sebastian Martyński, ojcowie Bonawentura Biederman, Gordian Jackowski, Izydor Jeżewski, Jan Majewski,

³ Różnica pomiędzy klasztorem etatowym, a nieetatowym polegała na tym, że klasztor etatowy miał prawo przyjmowania nowicjuszków, ale dopiero wtedy, gdy liczba zakonników spadła poniżej 14 i nie istniał już żaden klasztor nieetatowy tego zakonu. Gdyby istniał któryś klasztor nieetatowy, z jego składu należało uzupełnić niedobór personalny w klasztorze etatowym, oczywiście przyspieszając tym samym kasatę klasztoru nieetatowego, który ulegał likwidacji automatycznie, gdy zabrakło w nim zakonników. W praktyce władze carskie likwidowały klasztory nieetatowe, gdy uznały, że liczba zakonników jest zbyt mała – nieważne było, ilu ich zostało faktycznie. Por.: R. Prejs, *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003, s. 99-100, 105-112.

⁴ R. Prejs, *Rektorzy kościołów pofranciszkańskich. Z dziejów zakonników Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r.*, „Studia Franciszkańskie” 1998, t. 9, s. 125-154.

⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie (dalej cyt. ArLb), sygn. 60 XI 33, *Spis klasztorów zniesionych i zamkniętych z wyszczególnieniem do jakich klasztorów przenoszą się z nich zakonnicy i z określeniem w przybliżeniu liczby tych ostatnich* (dokument drukowany, wręczony oficerom kierującym wykonaniem kasaty i rozesłany w dniu kasaty rządcom diecezji).

⁶ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861-1864*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*, red. H. Dylągowa [i in.], Lublin 1976, s. 123.

Wacław Modrzewski, Gentilis Parczewski, Kornel Trella, Franciszek Tymiński i Stanisław Ulanowicz, klerycy Hermenegild Kuberski, Innocenty Trzeciak, Pankracy Szczawiński, Adam Zawadzki i Peregryn Zimny oraz brat Michał Chojnacki⁷. Ten ostatni w chwili kasaty zgłosił zamiar powrotu do życia świeckiego i wkrótce opuścił klasztor. Natomiast kleryk Adam Zawadzki wyraził pragnienie udania się na emigrację⁸.

Tymczasem po kasacie zaczęli przybywać do Kalisza zakonnicy ze skasowanych klasztorów. Byli to: z Bełchatowa o. Filip Nowakiewicz, o. Andrzej Marczyk i kl. Pelagiusz Pietrzyk, z Dobrzyńa o. Kazimierz Głogowski, o. Stefan Maciejowski i o. Michał Cichoń, z Górecka Kościelnego o. Bernard Dągowski, z Łagiewnik o. Wiktor Szmajkowski, o. Maciej Dębicki, o. Konrad Wlazłowski, kl. Walenty Kobylański i br. Pacyfik Bilski, z Nieszawy o. Klemens Brzozowski i o. Julian Ościk, z Nowego Korczyna o. Franciszek Kamiński, z Puszczy Solskiej o. Eleazar Wyszomirski, z Pызdr o. Jakub Anasiewicz, o. Eustachy Orzeł, o. Jakub Pachłowski i o. Brunon Synoradzki, z Radomska o. Marcin Dąbrowski i o. Benedykt Żurobski, z Radziejowa o. Anastazy Goszczyński, ze Smardzewic o. Aleksander Grudziński, o. Pius Klemański i br. Józef Strzyżykowski, ze Stawisk o. Andrzej Goszczyński, o. Apolinary Kędziński i br. Grzegorz Staniszewski, ze Stężycy o. Paweł Łukaszewski, z Warki o. Kajetan Rajski, o. Józef Jezierski, o. Paweł Politowski i o. Alfons Mazurkiewicz, wreszcie z Zawichostu o. Marek Aluchna, o. Roman Jardel i o. Władysław Slesorajtys⁹.

Wskutek zwiezienia po kasacie zakonników do Kalisza liczba zakonników gwałtownie wzrosła i klasztor nie był w stanie ich pomieścić. Na sporządzonej 8 sierpnia 1865 r. liście zakonników w związku ze składaniem przysięgi na wierność cesarzowi (przysięgę taką musieli złożyć wszyscy zakonnicy, którzy nie złożyli jej wcześniej z jakiegoś tytułu) mamy zapisanych 46 zakonników¹⁰, gdy tymczasem pomiędzy listopadem 1864 r., a sierpniem 1865 r. już pewna grupa zdążyła opuścić klasztor, z czego wynika, że w pierwszych dniach pokasacyjnych znalazło się w klasztorze kaliskim około 50 zakonników. Władze państwowe uciekły się do oryginalnego pomysłu: część franciszkanów umieścić w gmachu pobernardyńskim. Tak więc dawny klasztor bernardynów, formalnie skasowany, faktycznie istniał, tyle, że zamieszkały przez franciszkanów¹¹. Liczba zakonników zaczęła się jednak wkrótce zmniejszać, a wpłynęło na to początkowo przede wszystkim odchodzenie kapłanów do duszpasterstwa parafialnego, braci zaś i kleryków do życia świeckiego. Rychło też doszły zgony.

W pierwszych latach pokasacyjnych wspólnota klasztoru w Kaliszu pozornie powiększała się, przez przybywanie zakonników, zwłaszcza po skasowaniu klasztoru w Warszawie oraz wskutek usuwania z zajmowanych stanowisk kilku zakonników, którzy w pierwszej chwili zostali pozostawieni jako tzw. rektorzy kościołów poklasztornych. W sierpniu 1865 r. przybył o. Kazimierz Chada. Zakonnik klasztoru w Smardzewicach, w chwili kasaty zgłosił się na emigrację do Austrii, ale nie został przyjęty przez władze

⁷ *Directorium Divini Officii [...] Seraphici Ordinis Minorum S. P. Francisci Conventualium*, Cracoviae 1864 [zawiera dołączony wykaz zakonników z rozpisaniem wg poszczególnych klasztorów].

⁸ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej cyt. ArWł), sygn. KGK II 12, k. 946-949.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże. ArWł, sygn. KGK II 12, k. 699-700.

¹¹ ArWł, sygn. KGK II 12, k. 699-700; Archiwum Prowincji Franciszkanów w Krakowie (dalej cyt. ArFrKr), bez sygn.,teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v.

austriackie, udał się więc do Kalisza¹². Nie wiemy, co zdecydowało, że władze carskie nie potraktowały powrotu jako samowoli, jak np. było w wypadku innego franciszkanina, Adama Zawadzkiego. O. Jakub Konderski, który w chwili kasaty klasztoru w Łagiewnikach ukrywał się jako uczestnik powstania styczniowego, został aresztowany przez żandarmerię carską 3 czerwca 1865 r. i stawiony przed sądem polowym, a następnie wyrokiem z 24 lutego 1866 r. skazany na roczne więzienie w twierdzy w Modlinie. Ułaskawiony przez cara, 22 października 1866 r. przybył do klasztoru w Kaliszu¹³. Z kolei 3 października 1867 r. administracja carska przysłała do Kalisza o. Antoniego Muskalskiego, który w chwili kasaty, oczekując na sekularyzację, miał prawo zamieszkiwania poza wspólnotą zakonną¹⁴. W czerwcu 1868 r. władze państwowe skierowały do klasztoru w Kaliszu o. Alfonsa Mazurkiewicza, dotychczas pracującego w duszpasterstwie parafialnym w diec. sandomierskiej, gdzie sprawiał poważne problemy natury dyscyplinarnej¹⁵. O zakonniku tym wspomnimy dalej. Kleryk Adam Zawadzki, który – jak była mowa – w czasie kasaty wyraził zamiar emigrowania do Prus, nie został tam przyjęty. Powrócił więc do Kalisza, ale władze carskie uznały to za samowolę i niefortunnego zakonnika zesłały 9 września 1865 r. do guberni wołogodzkiej. Zawadzki na zesłaniu zamieszkał w Wielikim Ustiugu. W 1874 r. zakończył pobyt na zsyłce, otrzymał od generała gubernatora warszawskiego zgodę na zamieszkanie w Kaliszu i przybył do klasztoru 15 II 1875. Nie kontynuował drogi do kapłaństwa, pozostając w klasztorze jako brat zakonny¹⁶.

Klasztor w Warszawie został skasowany 24 września 1866 r. Następnego dnia przybyli do Kalisza ojcowie Daniel Michałowski, Hilary Prey, Ignacy Roźniewski, Tomasz Śmiechowicz, Franciszek Wołyniec i Mikołaj Zgryziewicz, klerycy Urban Cieszenko, Antoni Jasiński, Łukasz Naporski i Cyriak Żychowicz, oraz brat Leon Błęszyński¹⁷. Wreszcie władze carskie usuwały zakonników z funkcji rektorów kościołów poklasztornych, a niekiedy sami zainteresowani prosili o zwolnienie ich z tej funkcji z powodu wieku lub stanu zdrowia. W ten sposób 16 sierpnia 1868 r. przybył do Kalisza o. Hipolit Kuźniak, dotychczasowy rektor w Bełchatowie¹⁸, 15 maja 1869 r. zamieszkał w Kaliszu o. Pantaleon Niewiarowski, rektor z Nowego Korczyna¹⁹, O. Teofil Ryssowski jako poważnie schorowany opuścił 22 września 1869 r. stanowisko rektora w Warszawie, przenosząc się do Kalisza²⁰, a o. January Skorupka przybył do Kalisza 2 lipca 1870 r. z rektoratu w Nieszawie²¹. 25 lutego 1872 r. przybył do Kalisza ze Smardzewic dotychczasowy rektor tamtejszego kościoła pofranciszkańskiego, o. Ambroży Boiński²².

¹² ArWł, sygn. KGK II 12, k. 946-949, sygn. KGK V 17, k. 571; ArLb, sygn. 60 II a 107, drukowany spis nr 4 zakonników wyjeżdżających za granicę z 6/18 III 1865.

¹³ R. Prejs, *Pułapki*, s. 291-296. Tamże szczegółowa dokumentacja źródłowa.

¹⁴ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 172, 416.

¹⁵ Tamże, k. 116, 524, 527.

¹⁶ ArLb, sygn. 60 II a 107, drukowany spis nr 5 zakonników wyjeżdżających za granicę z 23 VI/5 VII 1865; ArWł, sygn. KGK V 4, k. 253; sygn. KGK V 17, k. 429.

¹⁷ ArFrKr, bez sygn., teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v.

¹⁸ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 116, 206, 582, 598.

¹⁹ Tamże, k. 126, 410.

²⁰ Tamże, k. 150, 299, 310.

²¹ Tamże, k. 313, 315.

²² Tamże, k. 176, 356, 393.

Wreszcie 10 III 1876 zamieszkał w klasztorze w Kaliszu o. Tymoteusz Zawada, który był dotąd rektorem w Stężycy²³.

Odejścia z klasztoru i powroty do życia świeckiego nie musiały być tożsame. Kapłani zakonni musieli otrzymać od władz państwowych tzw. uwolnienie od życia zakonnego, które oznaczało w praktyce administracyjnej, że zakonnik zostaje wykreślony z listy mieszkańców klasztoru pobierających pensję rządową, będzie ją natomiast otrzymywał (w innej wysokości, stosownie do pełnionej funkcji) jako wikariusz lub proboszcz w parafii. Mógł następnie starać się u Stolicy Apostolskiej o otrzymanie formalnej sekularyzacji, ale załatwienie tej sprawy zależało od aktualnego stanu stosunków pomiędzy Rosją a Stolicą Apostolską. Inaczej wyglądała sytuacja kleryków i braci zakonnych. Franciszkanie w Królestwie Polskim stosowali w tym czasie dość dziwną praktykę z punktu widzenia prawa kanonicznego, mianowicie po skończeniu nowicjatu młodzi zakonnicy nie składali ślubów zakonnych, lecz przebywali w zakonie w bliżej nieokreślonym charakterze tzw. nieprofesów. W razie zamiaru odejścia z zakonu nie potrzebowali dyspensy od ślubów zakonnych, których nie składali. Dopiero gdy zbliżał się czas przyjęcia święceń, klerycy składali śluby zakonne, uzyskując tym samym inkardynację do zakonu i tytuł kanoniczny do święceń; w wypadku braci zakonnych bywało rozmaicie²⁴.

W 1865 r. odeszło z klasztoru czterech zakonników: o. Andrzej Marczyk²⁵, o. Kornel Trella²⁶, diakon Innocenty Trzeciak, który bezskutecznie starał się o przejście do seminarium duchownego w Płocku²⁷ i kleryk Walenty Kobyłański²⁸. W 1866 r. udali się do pracy duszpasterskiej o. Marek Aluchna²⁹ i o. Roman Jardel³⁰, a do życia świeckiego powrócił kleryk Urban Cieszenko³¹. Wyjątkowo duża grupa zakonników odeszła w 1867 r., w czym można dopatrywać się skutków skłócenia wspólnoty przez ówczesnego przełożonego, Juliana Ościka. Byli to ojcowie Klemens Brzozowski³², Anastazy Goszczyński³³, Andrzej Goszczyński³⁴,

²³ Tamże, k. 252-253.

²⁴ O praktyce pozostawania w zakonie bez składania ślubów zakonnych pisałem szerzej w książce *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacji 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003, s. 65-67. A. J. Szeinke w recenzji tej książki (*Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 7, Lublin 2008, s. 251-266) wyraził zdanie, że jeżeli zakonnik np. podpisywał zobowiązanie do złożenia ślubów, gdy nadejdzie czas przyjęcia święceń, lub w inny sposób deklarował wolę pozostania w zakonie, to była to jakaś forma złożenia ślubów czasowych, choć ukrytych przed władzami państwowymi. Sprawa wymaga dalszych badań.

²⁵ ArWł, sygn. KGK II 12, k. 946-949.

²⁶ „Przegląd Katolicki” 1889, nr 27, s. 490.

²⁷ M. M. Grzybowski, *Postawa*, s. 267.

²⁸ L. Szymanik, *Klasztor franciszkański w Kaliszu przed kasacją*, Kalisz 1978, s. 66 (mps).

²⁹ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 214; Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. 433, k. 94-95.

³⁰ ArFrKr, bez sygn.,teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v.

³¹ Tamże.

³² Tamże; ArWł, sygn. KGK V 3, k. 5; *Directorium Divini Officii recitandi et Missarum celebrandum [...] ad usum Sacri ac Seraphici Ord. Minor. Conventualium S. P. N. Francisci et Monialium Stae Clarae in Polonia. Editum pro anno 1868*, Calissis 1868.

³³ *Directorium [...] pro anno 1868*; „Przegląd Katolicki” 1884, nr 22, s. 268; 1894, nr 32, s. 525-526.

³⁴ *Directorium [...] pro anno 1868*; *Elenchus ecclesiarum et universi cleri [...] archidioecesis varsaviensis pro anno Domini 1868-1905*, Varsaviae 1868-1905, passim.

Franciszek Kamiński³⁵, Jakub Konderski³⁶, Tomasz Śmiechowicz³⁷, Franciszek Tymiński³⁸ i Eleazar Wyszomirski³⁹ oraz bracia Grzegorz Staniszewski⁴⁰ i Leon Błęszyński⁴¹. W 1868 r. odeszło czterech kapłanów: Bonawentura Biederman⁴², Maciej Dębicki⁴³, Bernard Dągowski⁴⁴ i Stanisław Ułanowicz⁴⁵. Kleryk Cyriak Żychowicz podjął uwieńczone sukcesem starania o przejście do seminarium duchownego we Włocławku⁴⁶. W 1869 r. odszedł o. Julian Ościk⁴⁷, wyjechał na emigrację kleryk Peregryn Zimny, który udał się do Galicji⁴⁸. Bardziej skomplikowana była sytuacja o. Konrada Wlazłowskiego: samowolnie opuścił klasztor i formalnie przeszedł na protestantyzm. Żałował później tego kroku, a po uzyskaniu zwolnienia z kar kościelnych został w 1881 r. przyjęty do archidiec. warszawskiej⁴⁹. W 1870 r. opuścili klasztor, udając się do pracy parafialnej, ojcowie Brunon Synoradzki⁵⁰ i Mikołaj Zgryziewicz⁵¹, to samo uczynił w 1871 r. o. Izidor Jeżewski⁵², w 1872 r. o. Daniel Michałowski⁵³, a w 1873 r. o. Gentilis Parczewski⁵⁴. Podobne odejście w 1874 r. o. Wacława Modrzewskiego w klasztorze powitano z ulgą: zakonnik pochodził z Kalisza, w mieście mieszkała jego matka i pod byle pretekstem wtrącała się w wewnętrzne sprawy klasztoru, czyniąc to w wyjątkowo natrętny sposób⁵⁵. W 1878 r. odeszli do pracy parafialnej ojcowie Hipolit Kuźniak⁵⁶ i January Skorupka⁵⁷. Były to już ostatnie tego rodzaju odejścia: w przereźzonej i starzejącej się wspólnocie zabrakło zakonników gotowych szukać lepszej egzystencji za cenę rezygnacji z życia w klasztorze.

³⁵ *Directorium [...] pro anno 1868.*

³⁶ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 116, 309; *Directorium [...] pro anno 1868.*

³⁷ ArFrKr, bez sygn., teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v.

³⁸ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 181, 430, 431, 459, 469.

³⁹ ArLb, sygn. 60 II a 107, Wyszomirski 19 XII 1864 i 20 II 1865 do administratora diec. lubelskiej; surogat konsystorza kaliskiego 21 VII 1865 do administratora diec. lubelskiej; *Directorium [...] pro anno 1868.*

⁴⁰ L. Szymanik, *Klasztor*, s. 71.

⁴¹ ArFrKr, bez sygn., teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v; L. Szymanik, *Klasztor*, s. 70.

⁴² *Directorium [...] pro anno 1868*; „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1918, nr8, s. 44-45.

⁴³ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 104.

⁴⁴ Tamże, k. 109, 337-338, 392.

⁴⁵ ArLb, sygn. 60 II a 35, administrator par. Włodawa [niedat., wpł. 5 VII 1868] do administratora diec. lubelskiej.

⁴⁶ „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1912, nr 6, s. 366.

⁴⁷ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 109, 125.

⁴⁸ Tamże, k. 91, 146; ArFrKr, bez sygn., teczka: *Zimny Peregryn*.

⁴⁹ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 116, 287-288; „Przegląd Katolicki” 1882, nr 20, s. 151.

⁵⁰ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 156, 322.

⁵¹ Tamże, k. 157, 318.

⁵² Tamże, k. 345.

⁵³ Tamże, k. 167, 350, 398.

⁵⁴ Tamże, k. 177, 437.

⁵⁵ Tamże, k. 61, 62, 158, 162-164.

⁵⁶ Tamże, k. 116, 206, 582, 598.

⁵⁷ Tamże, k. 313, 315.

Zwiezienie do Kalisza zakonników ze skasowanych klasztorów oznaczało, że w klasztorze tym znaleźli się także zakonnicy, którzy sprawiali swoją postawą różne problemy moralne. Bywały to niekiedy sytuacje, które w normalnych warunkach byłyby załatwione przez przeniesienie zakonnika do innego klasztoru, np. celem wyrwania go z dotychczasowego środowiska. Bywały jednak i takie, które odsłaniały fakt, że ktoś nie kwalifikuje się do życia zakonnego. Władze kościelne musiały w takich wypadkach podejmować trudną decyzję o usunięciu zakonnika, lub – w wypadku kapłanów zakonnych – o dyscyplinarnym przeniesieniu do innego klasztoru, w tym wypadku niefranciszkańskiego, jako że wskutek kasaty inne klasztory franciszkanów w Królestwie Polskim nie istniały. I tak 22 września 1869 r. został usunięty br. Pacyfik Bilski. Nie wiemy, co było tego przyczyną⁵⁸. Z kolei 1 lutego 1870 r. został wydalony kleryk Antoni Jasiński. Jego niesubordynacja miała swoją historię. Zdolny i chętny do nauki, zupełnie nie potrafił podporządkować się klasztornej dyscyplinie, którą permanentnie łamał i lekcewał. Nakładanych kar nie przyjmował do wiadomości. Nawet decyzję o wydaleniu trzeba było wykonać przy pomocy policji, nie chciał bowiem zdjąć habitu i opuścić klasztoru⁵⁹. Niemało problemów sprawiał o. Alfons Mazurkiewicz. Niesubordynowany, intrygant, uchylający się od wszelkich obowiązków we wspólnocie, a przy tym nadużywający alkoholu, wielokrotnie karany był suspensami i nadzwyczajnymi rekolekcjami. Wszystko to nie dawało efektu. Dlatego 12 września 1880 r. został karnie przeniesiony do klasztoru reformatów w Lutomiersku. Przyszłość pokazała, że i tam się nie uspokoił, a ostatecznie zrezygnował z życia zakonnego⁶⁰. Człowiekiem podobnego pokroju był o. Władysław Slesorajtys, zresztą kolega poprzedniego. Razem z nim nadużywał alkoholu, a prawdopodobnie był już mocno uzależniony i dlatego nie panował nad swym zachowaniem. 4 stycznia 1881 r. został karnie przeniesiony do klasztoru augustianów w Wieluniu⁶¹. Nadużywanie alkoholu było też problemem o. Tymoteusza Zawady. Zakonnik z tego powodu był niemal cały czas w karach kościelnych, które w żaden sposób nie wpływały na jego poprawę. W 1889 r. został dyscyplinarnie przeniesiony do klasztoru reformatów w Lutomiersku⁶². Ciekawy jest przypadek br. Pankracego Szczawińskiego. Nadużywający alkoholu, w stanie upojenia stawał się arogancki i dawał publiczne zgorszenie. Napomnienia i kary nie skutkowały. W tej sytuacji został 13 lutego 1883 r. wydalony z zakonu. Wydaje się, że ten radykalny krok wpłynął na jego poprawę. Został przyjęty do pracy jako kościelny przy klasztorze reformatów we Włocławku. Tam po trzech latach poprosił o możliwość kontynuowania życia zakonnego. Widocznie zapomniał o alkoholu, skoro przełożony tamtejszego klasztoru wystawił mu dobrą opinię, a biskup wyraził zgodę na przyjęcie Szczawińskiego do klasztoru we Włocławku. Zakonnik, który dotąd sprawiał tyle problemów, stał się teraz przykładny i budujący ludzi swoją postawą. Zmarł we Włocławku 6 października 1904 r.⁶³

⁵⁸ L. Szymanik, *Klasztor*, s. 66.

⁵⁹ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 290, 298.

⁶⁰ Tamże, k. 116, 524, 527; sygn. KGK V 25, k. 253, 257, 323, 325.

⁶¹ ArWł, sygn. KGK V 17, k. 70, 72, 73, 528, 531.

⁶² Tamże, k. 252-253, 268, 447, 448, 463, 539-541, 581.

⁶³ Tamże, k. 559, 561, 562; ArWł, sygn. KGK V 23, k. 261, 265-267, 275.

Pierwsze zgony zakonników nastąpiły już w kilka miesięcy po kasacie. 11 kwietnia 1865 r. zmarł o. Jakub Pachlowski, a 17 czerwca 1865 r. o. Paweł Łukaszewski⁶⁴. W 1866 r. dwóch zakonników padło ofiarą epidemii cholery: 21 września 1866 r. zmarł o. Wiktor Szmajkowski (vel Szmajkiewicz), a 28 września 1866 r. kleryk Łukasz Naporski. Ten ostatni, dotknięty już chorobą, kilka dni wcześniej przybył z klasztoru w Warszawie⁶⁵. Nic wszakże nie wskazuje, aby epidemia rozszerzyła się wśród mieszkańców klasztoru: jeśli nawet zachorował jeden czy drugi zakonnik, to nie stało się to przyczyną zgonu. O. Eustachy Orzeł, który zmarł 11 września 1866 r., zmarł śmiercią naturalną⁶⁶. W 1870 r. był tylko jeden zgon: 25 marca 1870 r. zmarł o. Teofil Ryssowski⁶⁷.

Wyjątkowo obfite żniwo zebrała śmierć w 1873 r. i to w krótkich odstępach czasu: 10 stycznia 1873 r. zmarł o. Ambroży Boinński, 15 lutego 1873 r. o. Paweł Politowski, 20 lutego 1873 r. o. Pius Klemański, 26 lutego 1873 r. o. Hilary Prey, 2 marca 1873 r. o. Pantaleon Niewiarowski, 14 lipca 1873 r. o. Jakub Anasiewicz, 31 sierpnia 1873 r. o. Antoni Muskalski⁶⁸. Nie umiemy wyjaśnić, co było tego przyczyną, zwłaszcza, że z wieku zmarłych zakonników nie wynika w tym wypadku żadna prawidłowość czy podstawa do wyciągania wniosków ogólnych. Może był to po prostu zbieg okoliczności.

W następnych latach umierał zwykle jeden zakonnik co roku. I tak 25 czerwca 1876 r. zmarł br. Józef Strzyżkowski, a 24 września 1877 r. o. Józef Jezierski. Wyjątkowo w 1878 r. zmarło trzech zakonników: 12 czerwca 1878 r. kleryk Hermenegild Kuberski, 4 września 1878 r. o. Michał Cichoń, a 15 września 1878 r. kleryk Pelagiusz Pietrzyk. Kolejny zgon mamy dopiero w 1883 r.: 27 marca 1883 r. zmarł o. Kajetan Rajski. 18 sierpnia 1887 r. zmarł o. Benedykt Żurobski, 6 czerwca 1888 r. o. Marcin Dąbrowski, 13 stycznia 1889 r. o. Jan Majewski, 18 listopada 1891 r. o. Kazimierz Głogowski, 6 stycznia 1892 r. o. Gordian Jackowski, 7 V 1894 o. Aleksander Grudziński, 1 V 1898 o. Stefan Maciejowski, 17 czerwca 1899 r. o. Ignacy Roźniewski, a 26 lutego 1900 r. o. Franciszek Wołyniec.

Śmierć o. Franciszka Wołyńca, przy braku dopływu nowych powołań, oznaczała prawie całkowite wyludnienie klasztoru, w którym pozostali tylko o. Apolinary Kędziński, o. Filip Nowakiewicz i br. Adam Zawadzki. W tej sytuacji władze carskie podjęły decyzję o skasowaniu klasztoru. Nowakiewicz miał pozostać w Kaliszu jako kapelan przytułku i tam zamieszkać, Kędziński zaś i Zawadzki mieli być przeniesieni do klasztoru reformatów we Włocławku. Wykonanie decyzji o kasacie nastąpiło 31 sierpnia 1902 r. Tymczasem Zawadzki w dniu kasaty niespodziewanie zmarł⁶⁹. Do Włocławka udał się tylko Kędziński, natomiast Nowakiewicz podtrzymywał obecność franciszkanów w Kaliszu do swego zgonu 20 października 1904 r.

⁶⁴ *Directorium [...] pro anno 1866*, Calissiis 1866.

⁶⁵ *Directorium [...] pro anno 1867*, Calissiis 1867; ArFrKr, bez sygn.,teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v.

⁶⁶ *Directorium [...] pro anno 1867*, Calissiis 1867.

⁶⁷ *Directorium [...] pro anno 1870*, Calissiis 1870.

⁶⁸ W kolejnych latach zgony odnotowywał *Catalogus ecclesiarum et universi cleri [...] dioecesis wladislaviensis pro anno Domini 1870-1903*, Wladislaviae 1870-1903, passim. Na tej podstawie podajemy konkretne daty.

⁶⁹ J. Raciborski, *Kościół kaliski*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1924, nr 18, s. 427-428. Autor ten chyba z pewną przesadą pisze, jakoby Zawadzki tak bardzo ukochał klasztor w Kaliszu, że nie mógł się z nim rozstać, a zmuszony do wyjazdu do Włocławka, przypłacił to śmiercią. Nie wykluczając motywu przywiązania do miejsca, musimy jednak stwierdzić, że osobiste uczucia zakonnika nie są rzeczą, którą moglibyśmy potwierdzić źródłowo.

Ewolucję stanu personalnego klasztoru franciszkanów w Kaliszu przedstawia poniższa tabela:

Rok	Kapłanów	Kleryków	Braci	Razem
1869	36	5	1	42
1870	32	2	2	36
1871	29	2	2	33
1872	27	2	2	31
1873	27	2	2	31
1874	21	2	2	25
1875	19	2	3	24
1876	19	2	3	24
1877	19	2	2	23
1878	17	2	2	21
1879	15	-	2	17
1880	14	-	2	16
1881	12	-	2	14
1882	11	-	2	13
1883	11	-	2	13
1884	11	-	1	12
1885	11	-	1	12
1886	11	-	1	12
1887	10	-	1	11
1888	9	-	1	10
1889	8	-	1	9
1890	7	-	1	8
1891	8	-	1	9
1892	7	-	1	8
1893	5	-	1	6
1894	6	-	1	7
1895	5	-	1	6
1896	6	-	1	7
1897	6	-	1	7

1898	6	-	1	7
1899	5	-	1	6
1900	3	-	1	4
1901	2	-	1	4
1902	2	-	1	4

Źródło: *Catalogus ecclesiarum et universi cleri [...] dioecesis wladislaviensis pro anno Domini 1870-1903*, Wladislaviae 1870-1903, passim.

W zamysłach władz carskich życie zakonne w Królestwie Polskim postrzegane było jako swoista ostoja polskości i związanego z nią katolicyzmu, dlatego zostało przeznaczone do likwidacji, w najlepszym wypadku do takiego ograniczenia, aby istniejąc, nie wywierało istotnego wpływu na społeczeństwo. Ewolucja stanu personalnego klasztoru franciszkanów w Kaliszu jest tego wyraźnym przykładem.

Z DZIEJÓW KLASZTORU FRANCISZKANÓW W KALISZU 1864-1902. STAN PERSONALNY

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, franciszkanie, Kalisz, kasata, zakonnicy

Artykuł przedstawia ewolucję stanu personalnego klasztoru franciszkanów (Braci Mniejszych Konwentualnych) w Kaliszu w l. 1864-1902. W 1864 r. carat przeprowadził kasatę klasztoru w Królestwie Polskim. Kilkanaście klasztorów zostało jednak zachowanych od kasaty jako tzw. klasztory etatowe – przeznaczone na dożywotnie pomieszczenie zakonników z klasztorów skasowanych. Klasztor w Kaliszu został uznany za klasztor etatowy. Zaraz po kasacie przybyli do niego zakonnicy z innych klasztorów franciszkanów, co sprawiło, że w pierwszej chwili liczba zakonników wzrosła do przeszło 50. Wkrótce jednak nastąpiły zgony, wyjazdy na emigrację, a część zakonników przeszła do duszpasterstwa parafialnego. Wskutek tego liczba zakonników w klasztorze w Kaliszu stopniowo zmniejszała się, tak, że w 1902 r. pozostało ich tylko trzech. W tym stanie rzeczy władze carskie zarządziły zamknięcie klasztoru w Kaliszu.

FROM THE HISTORY OF THE MONASTERY OF FRANCISCANS IN KALISZ 1864-1902. STATE

Keywords: Kingdom of Poland, Franciscans, Kalisz, dissolution.

Article is describing acrobatics of the state of the personal monastery of Franciscans (of Brothers Smaller Konwentualnych) in Kalisz in 1864-1902 years. In 1864 the tsarism conducted the dissolution of the monastery in the Congress Kingdom of Poland established in 1815 at the Congress of Vienna. However a dozen or so monasteries stayed kept from the dissolution as so-called full-time monasteries – intended to the life room of monks from monasteries deleted. The monastery in Kalisz was recognized as the monastery full-time. Right after the dissolution monks arrived in it from other monasteries of Franciscans, what it bought, that at first the number of monks had risen to over 50. Soon however demises came, to the emigration, but the part of monks experienced trips to of parish pastoral work. As a result number of monks at the monastery in Kalisz gradually she reduced, in such a way that in 1902 them only three remained these days. In this state of affairs tsarist authorities ordered closing the monastery in Kalisz.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie

Spis klasztorów zniesionych i zamkniętych z wyszczególnieniem do jakich klasztorów przenoszą się z nich zakonnicy i z określeniem w przybliżeniu liczby tych ostatnich, sygn. 60 XI 33.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Konsystorz Generalny Kaliski

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach.

sygn. 433

Archiwum Prowincji Franciszkanów w Krakowie

Teczka: *Martyński Sebastian*, S. Martyński, *Pamiętnik*, k. 2v, bez sygn.

Teczka: *Zimny Peregryn*, bez sygn.,

Directorium Divini Officii recitandi et Missarum celebrandum [...] ad usum Sacri ac Seraphici Ord. Minor. Conventualium S. P. N. Francisci et Monialium Stae Clarae in Polonia. Editum pro anno 1868, Calissii 1868.

Directorium Divini Officii [...] Seraphici Ordinis Minorum S. P. Francisci Conventualium, Cracoviae 1864.

Catalogus ecclesiarum et universi cleri [...] dioecesis wladislaviensis pro anno Domini 1870-1903, Wladislaviae 1870-1903.

Prasa:

„Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1912

„Przegląd Katolicki” 1882, 1884, 1889, 1894

„Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1918

Opracowania:

Budziarek M. (1996), *Realizacja ukazu cesarskiego z 8 XI 1864 wobec klasztoru kapucynów w Lublinie*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 3, *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów.

Gach P. P. (1984), *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin.

Gach P.P. (1996), *Zakony franciszkańskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 3, *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów.

Gajewski S. (1973), *Kasata klasztorów w diecezji lubelskiej w roku 1864*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 21, z. 2.

Grzybowski M. M. (1983), *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie”, t. 11.

Jabłońska-Deptuła E., Gawrysiakowa J. (1976), *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861-1864*, [w:] *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*, red. H. Dylągowa [i in.], Lublin.

Orzechowska E. (1983), *Własność poklasztorna w diecezji sandomierskiej po ukazie z 8 XI 1864 r.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 31, z. 2.

- Orzechowska E. (1996), *Z działalności patriotycznej bernardynów w Radomiu w dobie powstania styczniowego (1861-1864)*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 3, *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów.
- Petrani A. (1972), *Kasata domów zakonnych w Warszawie w 1864 roku w świetle źródeł rosyjskich*, „Prawo Kanoniczne”, t. 15, nr 1-2.
- Prejs R. (2000), *Franciszkanie Prowincji Polskiej po kasacie 1864 r.*, „W Nurcie Franciszkańskim”, t. 9.
- Prejs R. (1998), *Pułapki historiografii: z dziejów franciszkanów w Królestwie Polskim po kasacie w 1864 r.*, „W Nurcie Franciszkańskim”, t. 7.
- Prejs R. (1998), *Rektorzy kościołów pofranciszkańskich. Z dziejów zakonników Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r.*, „Studia Franciszkańskie”, t. 9.
- Prejs R. (2003), *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa.
- Raciborski J. (1924), *Kościoły kaliskie*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, nr 18.
- Szymanik L. (1978), *Klasztor franciszkański w Kaliszu przed kasatą*, Kalisz, (mps).
- Wójcik W. (1971), *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 23.